
was het een aaneengesloten rij. Velen bleven in de bosschen. De meesten voerden hun have en goed met zich. Het marktplein was als het ware in een keuken herschapen, meer dan twintig groote ketels werden voortdurend gebruikt om spijzen voor de vluchtelingen te bereiden. Gedurende een tiental nachten was onze Kerk met uitgewekenen gevuld.

Wat opvalt in beide rapportages is, dat de katholieke kerken, waar in tegenstelling tot protestantse kerken dagelijks de H. Mis werd opgedragen, 's morgens weer werden ontruimd en klaargemaakt voor de eredienst. Het kerkelijk onderdak was dus maar heel beperkt. Na de nacht stonden de vluchtelingen weer op straat. Opmerkelijk is, vanuit het heden gezien, ook de prioritering: de vluchtelingen werden allereerst in gewone huizen opgevangen – waar het ongetwijfeld passen en meten was – en pas in tweede instantie kwamen de kerken in aanmerking!

Zoals gezegd werden de meeste vluchtelingen vervolgens ondergebracht in een vluchtelingenkamp. Over het kamp bij Bergen op Zoom schrijft de pastoor van de Mariaparochie: 'Groote houten tenten waren daartoe opgeslagen. In dit Kamp was werkzaam de Z. Eerw. Heer A. Maas, Kapelaan van Willebroek.⁶ Er was zelfs een eigen houten Kerk gesitueerd. In het begin van Mei [19]15 zijn de vluchtelingen overgebracht naar het [moeilijk leesbaar. Het kamp te Kampen?, LW] waarheen de Eerw. Heer Maas hen toen gevolgd is.' Niet alle Belgische vluchtelingen vertrokken overigens verder het land in. In Bergen op Zoom bleven ruim honderd woonwagens met kermisgasten, die gedurende de hele oorlog in Bergen op Zoom bleven en een eigen priester hadden, 'de weleerw. Heer Somers, Belgisch priester', die er (godsdiens)onderwijs gaf en kennelijk daarover contact onderhield met zijn Nederlandse collega's: 'Op 13 April 1916 is door Z. Doorl. Hoogw. Monseigneur P. Hopmans [de bisschop van Breda] het H. Vormsel toegediend aan 493 kinderen waaronder 71 kinderen uit de Belgische woonwagens.' Ook werden jaarlijks Eerste Communie- en Plechtige Communievieringen in het woonwagenkamp gehouden. De pastoor besluit dan ook: 'Wij kunnen zeggen dat het voor die kinderen eene groote weldaad geweest is hier eenigen tijd verbleven te hebben. Veruit de meeste wagens toch waren Kermiswagens die geregeld de Kermissen in België bezochten, zoodat voor hen geen tijd was voor onderwijs & Catechismus.' Uit deze berichtgeving kunnen wij opmaken dat de priester van het woonwagenkamp wel contact onderhield met zijn collega's uit Bergen op Zoom, maar dat het kamp tijdens de oorlog, pastoraal gezien, vrij zelfstandig functioneerde.

De vluchtelingenstroom trok via de aan de Nederlandse grens gelegen plaatsen verder naar het noorden het land in. Pastoor

⁶ Een Belgische kapelaan dus. Willebroek is een plaats in de provincie Antwerpen.